

¹Тухлиев Б.,* ²Жанзакова М.А.

¹филолог.ғ.д., профессор, Ташкент МШИ. Ташкент. Өзбекістан

²магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

АБАЙ СӨЗІ – ЕШҚАШАН ЕСКІРМЕЙТІН МӘНГІЛІК МҰРА

Автор корреспондент: bokijontukliev@inbox.ru

Түйін: Бұл мақала қазақ халқының бас ақыны – ұлы Абайдың 175 жылдығына арналып отырып, ол туралы жазылған ғалымдар пікірі мен мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласының негізгі идеясына арналады. Ұлы ақын шығармаларын зерттеудің ендігі кезде жаңа бағыты қалыптасып, тәуелсіз, еркін көзқараспен саралай отырып, тың мәселелерге назар аударуымыз керектігі, Абайды әлемге таныту үшін әрбір қазақтың ақын мұраларын кеңінен насихаттап бойына сіңіруі керектігі айтылады. Ендігі жерде ел дамуына түпқазық болып, болашаққа жол көрсететін, рухани дамуына ықпал ететін бірден-бір мұра – Абай сөзі, Абай даналығы екені нақтыланады. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласынан бастау алған еліміздің үшінші жаңғыруы нақ осындай әлемдік тұлғаны тануға, Абайды тану арқылы өзімізді танып, ұлттық болмысымызды паш етуге бағытталатыны туралы баяндалады.

Кілттік сөздер: ақын, философ, ғұлама, ойшыл, ағартушы, аудармашы, композитор, интеллектуалды ұлт, толық адам, өркениет, ұлттық рух, ұлттық таным.

Биыл күллі қазақ үшін айтулы мереке, ұлы сөздің ұстазы, кеменгер тұлға, қазақтың бас ақыны – Абайдың 175 жылдық мерейтойы тойланатын жыл. Ел Президенті Қ.К.Тоқаевтың арнайы тапсырмасымен «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында қазақ елінің мақтанышына айналған ой алыбы Абай Құнанбайұлының 175 жылдығы кең көлемде аталып өтілмек. Бұл атаулы мереке ойын-той мен көңіл көтеруге емес, ұлы ақынның мол мұрасын жаңаша зерделеп, тарих толқынынан сыр тартып, бұрынғы сақталған мәліметтерді тәуелсіз көзқараспен саралайтын, ақынның шынайы болмысын ұрпағына танытатын, сол арқылы бүкіл әлемге қазақ халқының даналығы мен ойшылдығын паш ететін игілікті істерге бет бұруды талап етеді.

Былтырғы жылы ұлы ақынның туған күніне орай Нұр-Сұлтанда өткізілген «Абай әлемі» атты рухани-тағылымды шарада филология ғылымдарының докторы, профессор, абайтанушы М.Мырзахметұлы ендігі атқарылар іс, алдағы міндет туралы былай деген еді: «Бүгінгі дүниетаным тұрғысынан алып қарағанда, Абайдың әдеби мұрасы мен ақын дүниетанымын танып білу жолында жүргізілетін жаңа ғылыми-зерттеу жұмыстары қандай бағыт-бағдарда болатындығын айқындауға аса басым түрде мән беретін уақыт келіп жетті. Абайды зерттеп, тану саласында 125 жылдық мерзімде жазылған өткендегі ғылыми-творчестволық зерттеулерге де осы жаңа дүниетаным тұрғысынан қарап, жетістіктеріміз бен кемшіліктерімізге де сын көзімен қарап, бағаламақпыз. Бұл өте орасан жауапты жұмыс болса да, қолға алатын тікелей парызымыз екенін естен шығармауымыз керек.

Елордамызда ашылатын Абайтану ғылыми-зерттеу институты барлық Абайтану орталықтарын біріктіруші үлкен күшке айналады деп сенемін. Бұл үкілі үміт жүзеге асуы үшін республикадағы абайтанушы ғалымдардың басын қосып, ғылыми-теориялық семинар ұйымдастырып, пікірлер ағысын айқындап, жаңа ғылыми танымға негізделген ортақ бағыт-бағдарымызды нақтылы түрде айқындап, бекітіп алуымыз қажет. Осы тұрғыдан келіп, абайтанудың болашақта алға қойылар міндеттері туралы өз пікірімізді ортаға тастап және басқалар тарапынан қосымша толықтырулар болар деп үміттенеміз» [1].

Абай арқылы қазақ мәдениетін, дүниетанымын тани аламыз. Оның мәңгілік мұрасы қазақтың маржан тілін, кең пейілін, болашаққа деген асқақ арманын, көңіліндегі алаңы мен мұң-шерін де қапысыз танытады. Абай сөзі – Алаш сөзі болғандықтан да ол мәңгілік, уақыт өткен сайын маржан тастай жарқырап, зерттеушінің талабына қарай жаңа қырлары мен сырларын аша бермек. Ақын арманы халқының азаттығы мен егемендігі, ой еркіндігі

мен таным әлемінің кеңіп, рухани жетілуі болса, бұл күнде қазақ елі ол межеге де жетіп отыр. Ендігі даму ұлы бабамыз салып берген сара жолдан адаспай, тарихи тізбекке жалғанып, рухани өзегімізден нәр алу ғана болмақ.

«Абайды қазақ баласы тегіс танып, тегіс білу керек» деген Алаш арысы, зерттеуші-ғалым Ахмет Байтұрсынұлы 1913 жылы «Қазақтың бас ақыны» атты көлемді мақала жазады. Ғалымның сол кездің өзінде қазақы таныммен, ғалымдық көзқараспен ақын биігін танып, тереңіне бойлай білгенін байқаймыз: «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек; ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылық керек; мағыналы, маңызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған. Бұлардың үстіне Абай көсем, үлгі шығарып, өнеге жайғыш болған. Абайда өлең сөздің неше түрлі үлгісі, өрнегі табылады. ... Абайдың асылын танып, дұрыс баға берген нәрсесі жалғыз өлең емес, көп нәрсені Абай сөз қылған; сол сөздерінің бәрінде де Абайдың әр нәрсенің асылын танығаны, білгені көрінеді. Абайдың өлеңдері қазақтың басқа ақындарының өлеңінен үздік артықтығы әр нәрсенің бергі жағын алмай, арғы асылынан қарап сөйлегендіктен» [2]. Иә, қазақ халқы үлгі болар Абайы бар болғандықтан бақытты, кемеңгер де дана. Ол өзінің тарихи бағасын әлдеқашан алып қойған. Жол көрсетер шамшырақ боп алдымызда жарқырап тұра бермек. Тек, оның тереңіне бойлай білетін ойлылық пен салған ізіне, тарихи тізбегіне жалғана алатын қазақылық, ұлттық танымымыз дұрыс қалыптасса болғаны...

«Абай әлемге ашылған терезе еді, оның жаны жаңарып жатқан дүниенің алыстағы сарынын сезе біледі. ... Гете мен Толстой сынды көптеген заңғар гуманист тұлғалардың далалық бауырласы екенін танытты», - деген екен қырғыз жазушысы Ш.Айтматов. Ал кемеңгер тұлға, ұлы жазушы М.Әуезов Абайды «Қазақтың жаңа мәдениетінің негізін салушы, қазақтың классикалық поэзиясының шұғылалы шыңы. ... Абай адамгершілікті моральдық философияда барлық жайдан жоғары қояды», - деген екен.

Абайды тану, оны жас ұрпаққа насияттау, Абай мұрасының мәнін түсініп, тереңіне бойлау ешқашанда мемлекет назарынан тыс қалған емес. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласында бұл туралы толық айтылып, биылғы мерейтойдың салмағы мен міндет-мақсаттары да сараланған. Мемлекет көлемінде және халықаралық деңгейде ауқымды іс-шаралар ұйымдастыра отырып, олардың басты мақсаты – ой-өрісімізді кеңейтіп, рухани дамуымызға ықпал етуге арналатындығыбаса айтылған: «Абай Құнанбайұлы ғұлама, ойшыл, ағартушы, ұлттың жаңа әдебиетінің негізін қалаушы, аудармашы, композитор ретінде ел тарихында өшпес із қалдырғаны сөзсіз. Оның өлеңдері мен қарасөздерінде ұлт болмысы, бітімі, тұрмысы, тіршілігі, дүниетанымы, мінезі, жаны, діні, ділі, тілі, рухы көрініс тауып, кейін Абай әлемі деген бірегей құбылыс ретінде бағаланды. ... Сондықтан ұлтымызды жаңғырту ісінде оның еңбектерін басшылыққа алып, ұтымды пайдалану жайын тағы бір мәрте ой елегінен өткізген жөн.

Жаңғыру – өткеннен қол үзіп, тек жаңа құндылықтарға жол ашу деген сөз емес. Шын мәнінде, бұл – ұлттық мұраларымызды бүгінгі оң үрдістермен үйлестіре дамытуды көздейтін құбылыс. Бұл ретте, біз Абайды айналып өте алмаймыз. Себебі, ұлы ойшыл осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын ұлтты жаңғыртуға, жаңаруға, жаңа өмірге бейім болуға шақырған» [3].

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында қоғамдық сананы қайта жаңғыртудың маңыздылығына тоқталып, ұлттық сананы жаңғырту мен оны заман талабына қарай бейімдеу – бұл күндері мемлекеттік маңызды мәселе болып отырғандығына тоқталған [4]. Себебі, тек ұлттық сананы жаңғырту арқылы ғана жаңа ғасырда жаңаша дамуға бет бұрамыз. Президентіміз бұл ретте Абай мұрасының тигізер пайдасы мол деп есептейді. Ұлы ақынның рухани мұрасы уақыт шегіне бағынбай, өзінің өзектілігін жоғалтпайтындықтан, Абайдың ой-тұжырымдары бүкіл елге әрқашанда рухани азық, жол көрсетер шамшырақ бола алады. Елбасымыз айтқандай, заманалар ауысып, дүние дидары өзгерсе де, халқымыздың Абайға деген көңілі айнымайды, қайта уақыт өткен сайын оның ұлылығының тың қырлары ашылып, жаңа сырлары анықтала

береді. Ұлы ақын мәңгілік халқымен бірге жасап, ұрпағын биік белестер мен даналық шыңына шақыра бермек.

Абай шығармалары елдің алға жылжып дамуы мен өсіп-өркендеуіне ілім-білімді игеру арқылы қол жеткізуге болатындығын дәріптейді. Халқының білім-ғылым жолына түсіп, тынымсыз еңбектенгенін, өнер мен кәсіп үйреніп, биіктерді бағындыруын жан-тәнімен қалайды. Ғылымды игеріп, мал табуға емес, керісінше, дүние-мүлкін ғылым игеру жолына сарп етуді насихаттайды. «Пайда ойлама, ар ойла» дей отырып, ұрпағының дүние соңына түспей, ар ілімін меңгеруін, ұяты мен ар-ұжданын бірінші орынға қойып, абыройлы да әділетті, шыншыл да еркін, жауапкершілігі мол жасампаз тұлға болуын шын ниетпен тілейді. Дәл қазіргі уақытта да адам дамуы үшін ғылымды игеруде нақты мақсат қоюы өте маңызды. Бұл ретте басты шарты – материалдық байлығын арттырып, қалта қампайту емес, рухани дүниесін байытып, көкірегін құндылыққа толтыру, ұлттық дүниетанымды бойына сіңіріп, елінің қамын жейтін азамат болып қалыптасу болмақ.

Міне, сондықтан да білім беру ісін жандандырып, жаңартылған оқыту бағдарламасы енгізілді. Мектеп табалдырығын алғаш аттағаннан бастапбала дамуына оң ықпал етіп, ұлттық құндылықтарды бойына сіңіріп, бәсекеге қабылетті, шығармашыл тұлға болып қалыптасуына ден қойылды. Ал, бұл межеге қол жеткізіп, саналы ұрпақ тәрбиелеу – мұғалімнің міндеті болғандықтан, елімізде «Педагог мәртебесі туралы» заң қабылданып, ең алдымен ұлағатты ұстаздардың құрметін арттырып, абыройын асқақтатуды басты орынға қойып отыр.

Абай ұсынған тағы бір маңызды мәселе – тіл үйрену болса, қазіргі оқытуда бұл жайт та оңынан шешілуде. Ұрпағымыздың санасына алдымен ана тілін терең сіңіре отырып, әлем тілдерін меңгерту, сол арқылы өзгелермен деңгейлес болып, тең дәрежелі пікірталасқа түсе алуын қамтамасыз ету де – бүгінгі білім беру жүйесінің басты мақсаттарының бірі. Бұл күндері қоғам өзгермелі даму жолына түсіп, сәт сайын жаңарып отырған жайы бар. Сондықтан да ғылымдағы соңғы жаңалықтарды меңгеріп, дамудың сара жолына түсу, заман көшіне ілесу үшін бізге сананың ашықтығы керек-ақ. Әлемде орын алып жатқан өркениеттер қақтығысына жұтылып кетпей, әлемдік дамуда ұлтымыздың өзіндік орнын тауып, мемлекетіміздің берік тұғырға орналасуы үшін ұлттық мүддемізді бірінші орынға қоюымыз керек. Өзіндік ерекшелігіміз бен ұлттық танымымызды паш ете отырып, дамудың сара жолына түсе аламыз.

Ақын шығармаларынан халқының түрлі өнер түрлерін меңгеріп, алдымен ой-өрісін дамытуға ден қойғанын жан-тәнімен қалағанын байқаймыз. Бұл күндері айтылып жүрген интеллектуалды ұлт қалыптастыру идеясын да алға тартқанын көруге болады. Сол себепті де, қай жағынан алсақ та, Абай мұрасы ел дамуының бағдаршамы боп, ұрпағымыздың бағытын түзейтін темірқазығына айналуы тиіс. Президентіміз бұл туралы: «Абай қазақтың әр баласын ұлтжанды азамат етіп тәрбиелеуге шақырды. Оның мұрасы – парасатты патриотизмнің мектебі, елдікті қадырлеудің негізі. Сондықтан, азаматтарымыздың көзі ашық болсын десек, Абайды оқудан, ақын өлеңін жаттаудан жалықпаған жөн. ...Абайды терең тануға баса мән бергеніміз жөн. Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы» [3], – дейді.

Абай шығармаларынан ұлтымызды шексіз сүюді, жарқын болашағына риясыз сенуді үйренеміз. Ұлы ақын ұлтының кемшілігін қатаң сынай отырып, қазақ халқын төрге шығаруды, биікке жетелеуді мақсат тұтты. Абай мұрасын санасына сіңіріп өскен жастардан сапалы қазақ азаматтары қалыптасары анық. Жас ұрпақтың әрбірінің бойында халқына, еліне, жеріне деген парияттық сезім орнығып, ұлтжандылық рухы асқақтай бермек. Абай шығармаларының тереңіне бойлап, ұрпақ санасына нәрін сіңіру, олардың өмірлік азығына айналдыру – ұлтымыздың рухани жаңғыруының басты баспалдағы болмақ. Абай мұрасынан, тіпті, ел басқару ісіне қажетті құнды пікірлерді де табуға болады. Ақынның елдік мұратты ойлап, ұлт бірлігін насихаттағанын, әділетті қоғам құру идеясын көтергенін байқаймыз. Сондықтан да, Абайдың көзқарастары бүгінгі XXI

ғасырдағы Қазақстан дамуы үшін өте маңызды.

Әрбір елде қоғамның әлеуметтік әлсіз топтарын көбейтпес үшін, халықтың өзара тең дәрежеде араласып, өзгелермен бәсекеге қабылетті болуы үшін ғалымдар әлеуметтік жауапкершілікті арттыру керек деп айтады. Мұны қалыптастыруда Абайдың «Толық адам» философиясынан ғибрат алуға болады. Президентіміз бұл ұғымды ағылшын тіліндегі «A man of integrity» түсінігімен салыстыра отырып, әдемі тарқатып береді: «Бұл тек өте ілкімді, өзіне сенімді, ізгілік пен жақсылыққа ұмтылатын адамдарға тән сипаттама. ... Адам өмірі тұтасымен түрлі қарым-қатынастардан құралады. Онсыз адам қоғамнан бөлініп қалмақ. Ал қарым-қатынас міндетті түрде өзара жауапкершілікті туғызады. Бұл жауапкершілік қара басының қамын биік қоятын өзімшілдік араласқан кезде бұзылады. Сондықтан Абай: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек», –деп адамға нұрлы ақыл мен ыстық қайраттан бөлек жылы жүрек керек екенін айтады. Осы үш ұғымды ол үнемі бірлікте қарастырады, бірақ алдыңғы екеуі жүрекке бағынуы керек деп есептейді. Бұл – қазақ халқының өмірлік философиясы» [3].

Президенттің ұлы Абайға арналған мақаласын оқи отырып, еліміздің ендігі даму бағытын айқын көруге болады. Елбасы айтқан үшінші жаңғыру кезеңі жанданып, яғни экономикалық, саяси-әлеуметтік дамудан бұрын, рухани жаңғыруға мән беру керектігі нақты іске ұласып жатқандай. Әлемдік тұлғалардың ішінен ойып орын алар Абайдың мұрасын насихаттау, түрлі тілдерге аудару, оның ұлылығы мен тереңдігін әлемге таныту – осы жылдың еншісіндегі атқарылар шаруалар ретінде нақты жоспарланып отыр. Әрбіріміз Абай шығармаларын оқып түсініп, жаттап, ділімізге сіңіру арқылы оны тани бастаймыз. Абайды тану арқылы өзімізді танимыз, ұлттық рухымызды қайрап, нағыз қазақы болмысымызды табамыз. Елінің данасын ардақ тұтар, қадірін әлемге танытуға аянбай еңбек етер осындай елбасшысы бар кезде Қазақ елі дами бермек, адамзаттың бәрін сүйетін, тыныштық пен бейбітшілікті, татулық пен достықты, даналық пен тереңдікті ту еткен ұлт ретінде тарихтан өз орнын алары даусыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мырзахметұлы М. Абай. // Abai.kz ақпараттық порталы. 10 тамыз, 2019 ж.
2. Қазақ прозасы. Хрестоматия. Үш томдық. Екінші том. – Алматы: Ғылым, 2001. - 672 бет.
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы. // ҚР Президентінің ресми сайты. Нұр-Сұлтан, 9 қаңтар, 2020 ж.
4. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. 12 сәуір, 2016 ж.

Аннотация: Данная статья посвящена 175-летию великого поэта казахского народа, идею Президента К.Токаева «Абай и Казахстан в ХХІ веке». А также в статье говорится о том, что наследия Абая исследованы недостаточно и требуют углубленного изучения и о необходимости, что бы каждый казах впитал в себя наследия Абая и пропагандировал его. В настоящее время единственным способом духовного развития народа является изучение и знание слов – назиданий великого мыслителя Абая. О продолжении познания мудрости Абая говорится и в статье Главы Государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», которая указывает третий этап духовного обновления, посредством познания Абая мы познаем себя и можем говорить об этом всему миру.

Ключевые слова: поэт, философ, мыслитель, просветитель, переводчик, интеллектуальный, полноценный человек, национальный дух, национальное познание.

Abstract: This article is dedicated to the 175th anniversary of the great poet of the Kazakh people, the idea of President K. Tokayev "Abai and Kazakhstan in the XXI century." And the article also says that the heritage of Abay has not been studied enough and requires in-depth study and the need for every Kazakh to absorb the heritage of Abay and propagandize it. Currently, the only way to spiritual development of the people is the study and knowledge of words - edifications of the great thinker Abay. The continuation of the knowledge of Abai's wisdom is also mentioned in the article of the Head of State "Looking into the Future: Modernization of Public Consciousness", which indicates the third stage of spiritual renewal, through cognition of Abai we know ourselves and can talk about it to the whole world.

Keywords: poet, philosopher, thinker, enlightener, translator, intellectual, full-fledged person, national spirit, national knowledge.